

หมอพื้นบ้านในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนงานวิจัยสุขภาวะชุมชน

สินธุ์ สโรบล*

ถึงแม้ว่าในชุมชนท้องถิ่นทั่วทุกจังหวัดของสังคมไทยจะมีหมอพื้นบ้านจำนวนมากที่มีความรู้ สืบทอดภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพจากบรรพชน มีจรรยาบรรณที่ดีและมีประสบการณ์ในวิชาชีพ แต่ก็ยังขาดการพัฒนาองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ ทำให้หมอพื้นบ้านหลายพื้นที่ในประเทศไทยขาดโอกาสที่จะทำหน้าที่อย่างถูกกฎหมาย เนื่องจากวิธีการรักษาแบบต่าง ๆ ของการแพทย์พื้นบ้านยังขาดกฎกติกาที่จะควบคุม และกำกับดูแล จึงต้องยอมรับความจริงที่ทุกวงการต้องมีผู้หวังผลเชิงธุรกิจ และขาดคุณสมบัติของหมอที่ดีปะปนอยู่ไม่น้อย จนอาจก่ออันตรายและการตกตวงผลประโยชน์จากผู้รับบริการ.

วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๙ - ๒๕๔๐ ได้ทำให้สังคมสุขภาวะไทยมีความจำเป็นที่ต้องทบทวนรากฐานปรัชญาพื้นบ้านไทย ทิศทางและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาสุขภาวะของประเทศ ให้ตั้งอยู่บนความเป็นจริงและศักยภาพของตนเองมากขึ้น. การพึ่งพาตนเองด้านการดูแลสุขภาพในวิถีไทยพื้นบ้านเป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในการพัฒนาประเทศบนศักยภาพของท้องถิ่นที่ยั่งยืน. ด้วยเหตุที่ประเทศไทยต้องสูญเสียเงินตราต่างประเทศเพื่อการดูแลสุขภาพมีมูลค่ามากกว่าแสนล้านบาทต่อปี ทั้ง ๆ ที่วงการแพทย์เภสัชกรรม และเกษตรกรรมของไทยต่างทราบกันดีว่าสุวรรณภูมิประเทศเป็นแหล่งสมุนไพรชั้นดีแหล่งใหญ่แห่งหนึ่งของโลก และมีภูมิปัญญาในเรื่องการดูแลสุขภาพ

สืบสานมาแต่บรรพชนเป็นเวลานานพันปี แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่สังคมไทยได้ละทิ้งภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านมาเป็นเวลากว่าร้อยปี โดยไม่ได้พัฒนาให้คู่ขนานกับการแพทย์แผนตะวันตก ดังที่ประเทศอื่น เช่น จีน อินเดีย ทำ, จึงทำให้ประเทศไทยต้องพึ่งพาองค์ความรู้และเทคโนโลยีด้านการดูแลสุขภาพจากต่างประเทศเป็นหลัก, รวมแล้วเป็นงบประมาณปีละมากกว่าแสนล้านบาท. ผลกระทบจากภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจของสังคมไทย ทำให้หลายฝ่ายได้สติและเริ่มมองเห็นความสำคัญในการพัฒนาและฟื้นฟูภูมิปัญญาไทย โดยเฉพาะด้านการแพทย์พื้นบ้าน เพื่อทดแทนการพึ่งพาต่างประเทศ เพื่อการประหยัดเงินตราต่างประเทศ, และถ้าหากทุ่มเทพัฒนากันอย่างจริงจัง ยังจะสามารถส่งออกองค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านสมุนไพร และอาหารเสริมสุขภาพ ซึ่งจะนำรายได้เข้าประเทศปีละมหาศาล. แต่การที่ละทิ้งภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านมาเป็นเวลานาน โดยขาดการศึกษาวิจัยและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง นอกจากจะทำให้องค์ความรู้ด้านนี้ไม่พัฒนาแล้ว ยังจะทำให้สิ่งดีอันมีคุณค่าของบรรพบุรุษไทยกำลังจะสูญสิ้นไปจากคนไทยรุ่นปัจจุบัน. ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่ต้องศึกษาวิจัยและพัฒนาภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้าน เพื่อการพัฒนาฟื้นฟูอย่างจริงจังและเป็นระบบที่ชัดเจน.

อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ นักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงของโลกได้เคยกล่าวไว้ว่า "หากมนุษย์จะอยู่รอดได้ต้องเปลี่ยนวิธีคิดใหม่โดยการไปให้จากพันภาวะเก่าอันวิกฤต". ด้วยเหตุนี้มนุษย์ต้องการจินตนาการใหม่ เพื่อให้มนุษย์มีจิตสำนึกใหม่ รวมทั้งเปลี่ยนพฤติกรรมให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ดังนั้นมนุษย์

*สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค จังหวัดเชียงใหม่

ต้องปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์และแนวคิดใหม่จึงจะอยู่รอดได้. ดังนั้น จึงมีคำถามว่า กระบวนทัศน์ คืออะไร และมีความสำคัญอย่างไรต่อวิถีชีวิตของมนุษย์. การตอบคำถามดังกล่าวอาจทำให้ต้องย้อนกลับไปในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ที่ ฌ็อง-ปอล ซาทร์ นักประวัติศาสตร์วิทยาศาสตร์ ได้นำเสนอเรื่องราวของกระบวนทัศน์ หรือ “paradigm” ไว้ในหนังสือ The Structure of Scientific Revolution ซึ่งเขาได้พยายามบรรยายว่า กระบวนทัศน์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตของมนุษย์เพราะเป็นวิถีแห่งการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเชื่อในวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (และทางสังคมศาสตร์). แต่ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม คำว่า กระบวนทัศน์ใหม่ และการเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ (paradigm shift) จากอิทธิพลความคิดของคูห์น ก็ได้รับความสนใจ และอาจกล่าวได้ว่ามีอิทธิพลอย่างสูงต่อการเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อ แนวปฏิบัติ ระเบียบวิธี ศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ ทั้งวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ ๑๙๗๐ เป็นต้นมา. ในขณะเดียวกันก็ได้มีการขยายตัวอย่างกว้างขวางในแวดวงการศึกษากระบวนทัศน์ของศาสตร์ต่าง ๆ อย่างมากมาย. นอกจากนี้ ฟรีดริช ฮาเย็ค เป็นอีกท่านหนึ่งที่ได้เสนอ “แนวคิดกระบวนทัศน์” ในงานเขียนเรื่อง The Turning Point (พ.ศ. ๒๕๒๙) โดยเสนอว่า กระบวนทัศน์คือ ชุดแนวความคิด หรือมโนทัศน์ หรือค่านิยม ความเข้าใจรับรู้ และการปฏิบัติ ที่มีร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่ง ชุมชนหนึ่ง และได้ก่อตัวเป็นแบบแผนของทัศนคติอย่างเฉพาะแบบหนึ่ง เกี่ยวกับความเป็นจริง ซึ่งเป็นฐานของวิธีการจัดการตนเองของชุมชนนั้น. ดังนั้น หากนำแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนทัศน์มาประยุกต์ใช้ในการวิจัยแล้ว จะพบว่า **กระบวนทัศน์การวิจัย (research paradigm)** เป็นกระบวนการทางความคิดและปฏิบัติการเกี่ยวกับการวิจัยที่เชื่อมโยงระหว่างโลกทัศน์กับมโนทัศน์ ต่อความเป็นจริงหรือปรากฏการณ์ในโลก อันเป็นพื้นฐานในการสร้างและทำความเข้าใจรับรู้ ต่อความเป็นจริงหรือปรากฏการณ์นั้น ๆ เพื่อพัฒนาไปสู่การสร้างแนวปฏิบัติ รวมทั้งหาวิธีบริหารจัดการร่วมกัน โดยมีเป้าหมายในการสร้างแบบแผน แบบจำลอง รวมทั้งค่านิยม ที่เป็นพื้นฐานการจัดการตนเองของชุมชนหนึ่ง ๆ. ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า **กระบวนทัศน์การวิจัยด้านสุขภาวะในชุมชนท้องถิ่น** หมายถึงโลกทัศน์ที่หมอพื้นบ้านและชาวบ้านมีต่อปรากฏการณ์ด้านสุขภาวะหรือความจริงที่เกิดในชุมชนท้องถิ่น จนสามารถพัฒนาเป็นชุด

ความคิดที่มีแนวทางปฏิบัติของตนเอง โดยมีความพยายามที่จะการันตีว่า หาวิธีการเก็บข้อมูล และหาวิธีการของหมอพื้นบ้านและชาวบ้านทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์หรือความจริงนั้น ตลอดจนสามารถหาข้อสรุปเพื่อสร้างแนวคิดและแนวปฏิบัติให้เป็นแบบแผน แบบจำลอง รวมทั้งค่านิยมเพื่อจุดมุ่งหมายในการจัดการตนเอง ชุมชน และสภาพแวดล้อมอย่างสมดุล.

ประเวศ วะสี (พ.ศ. ๒๕๔๕) ได้กล่าวไว้ในหนังสือวิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑ สู่ภพภูมิใหม่แห่งการพัฒนา^๑ ว่า **ภาวะเก่า** (ศ. ประเวศ ใช้ “ภาวะ” แทน “ภาวะ”) ของสังคมไทยและสังคมโลกได้เข้าสู่สภาพที่เสื่อมโทรมเต็มที่ โลกมนุษย์ต้องมีจินตนาการใหม่และจินตนาการใหญ่ รวมทั้งกระบวนทัศน์ใหม่ โลกมนุษย์จึงจะรอดพ้นได้. นั่นก็คือต้องร่วมกันสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ ซึ่งทางพุทธศาสนากล่าวถึง การสร้างสัมมาทิฐิและสัมมาปฏิบัติ. เนื่องจากการมีสัมมาทิฐิ จะนำไปสู่การสร้างสัมมาปฏิบัติทั้ง ๒ ส่วนจึงจะทำให้สังคมไทยได้เกิดหรือคลายตัวเองจากภพภูมิที่เคยอยู่ไปสู่ภาวะใหม่ในทางที่สังคมควรจะเป็น รวมทั้งการรื้อฟื้นสิ่งที่ดีมีคุณค่า เพื่อธำรงให้อยู่คู่สังคมสืบไป.

อย่างไรก็ตาม หากมองย้อนกลับไปในอดีต ๔ ทศวรรษ แห่งการพัฒนาประเทศ จะเห็นว่าการพัฒนาสังคมไทยเกิดวิกฤตเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะที่เรียกว่า “วิกฤติตามกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยม” ได้แก่

๑. ผลการพัฒนาสังคมไทยที่ผ่านมาทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมค่อนข้างมาก โดยเน้นในการพัฒนาเมืองมากกว่าชนบท.

๒. ยังมีการพัฒนาที่ยังทำให้สังคมไทยต้องพึ่งพาโลกภายนอกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการพึ่งพาเครื่องจักรกล เทคโนโลยี วิธีคิด รวมทั้งรูปแบบการดำรงชีวิต.

๓. ผลจากการพัฒนาทำให้คนในสังคมไร้ศีลธรรมมากขึ้น จิตใจเสื่อมทรามลง มีการทำลายต้นทุนทางสังคมอย่างประมาทอย่างไม่ได้.

๔. ในอดีตที่ผ่านมา เกิดการรวมศูนย์อำนาจทางการเมือง ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง ผลก็คือชุมชนท้องถิ่นอ่อนแอ หลายชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของตนเอง.

๕. ผลจากการพัฒนาได้ก่อให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อมเพื่อนำเอาฐานทรัพยากรของคนส่วนใหญ่ไปพัฒนาเข้าสู่ระบบการตลาดของสังคม.

๖. ผลการพัฒนาสังคมที่ผ่านมา เน้นการพัฒนาในทิศทางเดียวและฐานเดียวทั่วประเทศโดยไม่ให้ความสนใจกับทางเลือกของท้องถิ่น.

วิกฤติทั้ง ๖ ประการยังคงสั่งสมอยู่ในปัจจุบันและดูเหมือนว่าจะหาทางออกยากขึ้นทุกที หากไม่มาช่วยกันตั้งสติร่วมใจร่วมกำลังกันกำหนดชะตาชีวิตตัวเอง.

ดังนั้น **“กระบวนการวิจัย”** จึงถูกนำไปเป็นเครื่องมือของหน่วยงานรัฐ และองค์กรการปกครองในการตั้งคำถามวิจัย การออกแบบ การเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลและกำหนดทางเลือกเพื่อการพัฒนา และนำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างไม่ตรงจุด มองไม่เห็นภาพทั้งระบบที่เชื่อมโยงเข้าหากัน. ที่ผ่านมามีงานวิจัย “เครื่องมือการวิจัย” และ “การวิจัยที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือ” ได้ถูกเสนอในสังคมไทย ในหลากหลายรูปแบบและหลากหลายแนวทาง. ที่สำคัญที่มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อวิธีคิดในการวางแผนพัฒนาก็คือ แนวเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก อันมีแบบอย่างการพัฒนาจากตะวันตก รวมทั้งแนวเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่มีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างคามยุติธรรมในสังคม ซึ่งที่ผ่านมามีงานวิจัยอีกจำนวนมากที่พบว่างานวิจัยแนวทางนี้ยังไม่สามารถตอบคำถาม และแก้ปัญหาให้กับสังคม เนื่องจากว่าผลของงานวิจัยไปขัดผลประโยชน์กับผู้กุมอำนาจทางการเมือง และบางครั้งติดขัดกับตักทางการเมือง. นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอทางเลือกเพื่อการพัฒนาให้มีการใช้งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นความพยายามอย่างหนึ่งที่จะนำเอาชาวบ้าน นักวิชาการ และนักพัฒนาเข้ามามีส่วนร่วมในการกระบวนการแก้ปัญหาของตนเอง. แต่ในอดีตที่ผ่านมาก็ยังไม่ได้มีการทำกันอย่างจริงจัง ยังไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน. แบบที่เรียกว่างานวิจัยแบบมีส่วนร่วม ผลก็คืองานยังไม่สามารถตอบปัญหาของชุมชนได้อยู่ดีนั่นเอง.

ด้วยเหตุนี้ ใน พ.ศ. ๒๕๔๑ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ทบทวนการทำงานของ สกว. ทั้งหมดพบว่าที่ผ่านมามีการสนับสนุนงานวิจัยในหลายฝ่ายได้มีการนำไปใช้ประโยชน์ค่อนข้างดี แต่ยังไม่สามารถทำให้ชาวบ้านผู้ที่อยู่ในฐานรากของสังคมได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย. ดังนั้น **“งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น”** จึงได้ถูกนำเสนอเพิ่มเติมจากงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่มีอยู่แล้วโดยทั่วไป โดยเน้นให้ชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของปัญหาเป็นผู้ลงมือทำวิจัยด้วยตนเองโดยมีพี่เลี้ยง มีผู้ประสานงาน มีนักวิชาการเข้ามาร่วมกันทำงาน. งานวิจัยนี้พยายาม

เปลี่ยนกระบวนทัศน์จากงานวิจัยแบบเดิมเข้าสู่สภาวะใหม่ที่เรียกว่า “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” (community-based research) อันเป็นงานวิจัยเพื่อเสริมรากฐานของชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมอ/แพทย์พื้นบ้านซึ่งเป็นเจ้าของปัญหาจะเป็นผู้ซึ่งลงมือทำวิจัยด้วยตนเองโดยมีพี่เลี้ยง มีผู้ประสานงาน และอาจมีนักวิชาการเข้ามาร่วมทำงาน เพื่อเป้าหมายในการรวบรวมเรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ สังคายนา เพื่อจัดระเบียบในงานสภาวะชุมชนต่อไป.

ในอดีต จุดเริ่มต้นของงานวิจัยโดยทั่วไปมักเป็นรูปแบบเดิม ๆ จากการเริ่มต้นบนฐานของประเด็นเร่งด่วนตามองค์กรหน่วยงาน เจ้าของแหล่งทุน รวมทั้ง ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานวิจัย. ประเด็นเร่งด่วนบางประเด็นสามารถจัดทำเป็นแผนงานพัฒนาและจัดทำโครงการพัฒนาโดยตรงสู่กระบวนการพัฒนาชุมชนได้. แต่ในบางครั้งมีความต้องการข้อมูลและงานพัฒนาไม่สามารถนำไปสู่เป้าหมายทางกระบวนการคิด อาจต้องนำไปสู่การวิเคราะห์หาปัญหา หาข้อมูลสู่การค้นคว้าวิจัยโดยมีนักวิจัยเข้ามาเป็นผู้ดำเนินการ. งานวิจัยแบบนี้อาจเห็นภาพเชิงโครงสร้าง และไม่สามารถตอบคำถามของชุมชนท้องถิ่น แต่ก็สามารถแก้ปัญหาและตอบปัญหาได้เฉพาะส่วนได้พอสมควร. ดังนั้น กระบวนการวิจัยและผลการวิจัยในกระบวนทัศน์เดิม กล่าวได้ว่าเป็นการทำงานแยกส่วน ยังไม่ค่อยจะเห็นการเชื่อมงานและการทำงานร่วมกัน. ทั้งนี้เนื่องจากต่างฝ่ายต่างมีกระบวนทัศน์ในการทำงาน และวัฒนธรรมองค์กร รวมทั้งวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกัน ดังนั้น ในอดีตที่ผ่านมาเราจึงเห็นภาพแห่งการทำงาน แยกส่วนระหว่างการวิจัย กับการพัฒนา ระหว่างงานวิจัยกับองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาพื้นบ้านและระหว่างการวิจัยกับการขับเคลื่อนในภาคชาวบ้าน ซึ่งศาสตราจารย์ นพ. ประเวศ วะสี กล่าวว่า กระบวนการเช่นนี้เป็น ภาวะเดิม ภาพเดิม และเข้าสู่วิกฤตทางกระบวนทัศน์.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้เริ่มเสนองานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้วยการตั้งคำถามว่า “ทำอย่างไรจะให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากการวิจัย” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ “ทำอย่างไรจะให้หมอพื้นบ้านได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย”. การตอบคำถามแบบนี้ต้องมองย้อนกลับไปที่ชุมชนท้องถิ่น โดยให้คนในท้องถิ่นเป็นผู้กำหนดโจทย์วิจัยเพื่อตอบคำถามของตัวเอง ถึงแม้ว่าประเด็นเร่งด่วนบางประเด็นจะสามารถจัดกระบวนการ จัดงบประมาณเพื่อนำไปสู่งานหรือโครงการ

พัฒนาได้แต่ก็มีความจำเป็นที่จะต้องให้คนในชุมชนเข้ามาศึกษา ร่วมเก็บ ร่วมค้นคว้าหาข้อมูล มีการวางแผนการทำงาน มีการ วิเคราะห์และสรุปบทเรียน เพื่อไปตอบประเด็นปัญหาของท้องถิ่น โดยมีพี่เลี้ยง มีที่ปรึกษา และมีเครือข่ายในชุมชนท้องถิ่น มาร่วมกันทำงาน. งานวิจัยแบบนี้จึงมีประโยชน์ในการแก้ ปัญหา รวมทั้งนำไปสู่การขึ้นการพัฒนาในชุมชนท้องถิ่นได้ เป็นอย่างดี.

กระบวนการทำงานวิจัยและผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็น กระบวนการที่แตกต่างจากเดิมอันเป็นกระบวนการที่เชิง บูรณาการ โดยนำปัญหาหรือปรากฏการณ์ในชุมชนท้องถิ่น เป็นตัวตั้ง และเป็นงานที่คนในชุมชนร่วมมือร่วมใจกันสร้าง พื้นที่และจุดยืนขึ้นมา. ผลงานวิจัยแบบนี้เน้นที่กระบวนการ พัฒนาคนและเชื่อมโยงงานในหลาย ๆ ส่วนเข้าด้วยกัน โดย อาศัยเวทีการเรียนรู้เป็นเครื่องนำทาง. กระบวนการวิจัยแบบนี้ เน้นการเชื่อมโยง ถักทอ และร้อยกันระหว่างงานวิจัยกับงาน พัฒนา, ระหว่างงานวิจัยกับการจัดการความรู้และภูมิปัญญา ของท้องถิ่น, ระหว่างงานวิจัยกับความเคลื่อนไหวของขบวนการ ภาคชาวบ้าน รวมทั้งการผสมกลมกลืนเอื้ออาทรต่อกัน ระหว่างนักวิจัยที่เป็นชาวบ้านกับข้าราชการ นักพัฒนา และ นักวิชาการ.

อย่างไรก็ตาม งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ถูกเสนอเป็นอีก ทางเลือกหนึ่งในงานพัฒนาแก้ไขปัญหาด้านสุขภาวะชุมชน ท้องถิ่น เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนคติการวิจัยแบบเดิม มาสู่ กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น. ด้วยเหตุนี้ กระบวนการวิจัย แบบนี้จึงเป็นเครื่องมือการทำงานเพื่อเสริมรากฐานเดิมของ ชุมชนให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น โดย **ประการแรก** เป็นการสืบค้น พิจารณาร่วมกันบนฐานการสร้างและผสมผสานในการปรับใช้ ภูมิปัญญาและความรู้ท้องถิ่น, **ประการที่ ๒** เป็นการสืบทอด วัฒนธรรมและความเชื่อเรื่องการปฏิบัติในท้องถิ่นให้เกื้อกูล และยั่งยืน, **ประการที่ ๓** เป็นการช่วยเสริมวิถีจัดการฐาน ทรัพยากรของชุมชนให้เอื้อและหนุนช่วยการดำรงชีพ, และ **ประการที่ ๔** เป็นการเพิ่มศักยภาพของเครือข่ายการทำงานใน ท้องถิ่นภาคประชาชน ที่มีอยู่มาแล้ว ให้มีวิธีการทำงานและ จัดการกับปัญหาของตนเองให้ดีขึ้น.

ดังนั้น เป้าหมายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงเปรียบเสมือน การสร้างสะพานเพื่อเชื่อมต่อระหว่างองค์ความรู้ใหม่กับองค์ ความรู้เดิม โดยมุ่งสร้างนักวิจัยในท้องถิ่น สร้างองค์ความรู้

และสืบสานองค์ความรู้สู่คนรุ่นใหม่และเครือข่ายในชุมชนท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การทำงานภาค นโยบายและมาตรการในหลากหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และระดับประเทศ. จากเป้าหมายดังกล่าว งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจึงมีลักษณะสำคัญ ที่มุ่งเน้นประเด็นคำถาม ปัญหาหรือโจทย์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ท้องถิ่น โดยมีคนในชุมชนร่วมกระบวนการค้นคว้าเพื่อหา คำตอบ. งานวิจัยแบบนี้เป็นความพยายามสร้างทีมงานวิจัย ในพื้นที่ เพื่อรวบรวมข้อมูล มีการวางแผนดำเนินการ มีการ วิเคราะห์ และการทดลองปฏิบัติ รวมทั้งการสร้างทางเลือกใน การบริหารจัดการ. ส่วนสุดท้ายปลายทางของการทำงานวิจัยคือ ได้บทสรุป บทเรียน เพื่อนำไปปรับแก้ปัญหาของชุมชนท้องถิ่น.

จากการทบทวนกระบวนการทำงาน ได้พบว่างานวิจัย เพื่อท้องถิ่นถูกพัฒนาขึ้นมาด้วยการผสมผสานระเบียบวิธีวิจัย หลากหลายรูปแบบและหลากหลายสำนักโดยประยุกต์โลกทัศน์ แนวคิด วิธีศึกษา วิธีวิเคราะห์ตามแนวคิดตะวันตก ทั้งวิธี วิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยมุ่งเน้นกระบวนการทัศนคติของ ผู้ที่ทำการศึกษาวิจัย ซึ่งเป็นคนใน กล่าวคือ ตั้งแต่การพัฒนา โจทย์วิจัย กระบวนการวิจัย จนถึงการนำผลการวิจัยไปใช้ ประโยชน์แล้วแต่เป็นทักษะจากคนในทั้งสิ้น. ด้วยเหตุนี้ กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงเป็นวิธีการใช้โครงการวิจัยเป็น “เครื่องมือ” ให้คนในชุมชนท้องถิ่นได้ร่วมกันคิด มอง คัดยภาพของตนเอง ร่วมกันวางแผน ร่วมกันปฏิบัติดำเนินงาน ร่วมกันวิเคราะห์ สรุปผลการดำเนินการ ร่วมแก้ปัญหาและ สร้างทางเลือกใหม่ให้กับชุมชนท้องถิ่น. กระบวนการดังกล่าว เริ่มจากการวิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุของปรากฏการณ์ที่ชาว บ้านได้สัมผัส, จากนั้นก็ร่วมกันคิด ร่วมกันวิเคราะห์ โดย อาศัยความรู้เดิมและทุนเดิม ฐานทรัพยากรเดิม เพื่อร่วมกัน กำหนดแผนงาน และหาวิธีการทำงาน ตั้งแต่การออกแบบการ วิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีการร่วมกันวิเคราะห์ค้นหา เหตุ-ปัจจัย หาทางเลือก. จากนั้นจึงทดลองปฏิบัติเพื่อหาทาง เลือกในการจัดการ รวมทั้งการร่วมวิเคราะห์สรุปบทเรียน ค้นหารูปธรรมและความรู้ ตลอดจนการประเมินสรุปผลทาง เลือกเชื่อมโยงสู่การจัดการของชุมชน.

กระบวนการทัศนคติวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้เป็นจุดเปลี่ยนของการ เข้าสู่การพัฒนาสังคมแห่งความรู้หรือ “Knowledge-based society” โดยมุ่งใช้และจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาสังคม.

จากผลการปฏิบัติโดยใช้ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ในชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศไทย ได้พบจุดเปลี่ยนของกระบวนการทัศนในภาวะเดิม ย้ายสู่กระบวนการทัศนวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังต่อไปนี้

๑. จุดมุ่งหมายของการวิจัย

ในภาวะเดิม กระบวนการทัศนวิจัยเน้นกลุ่มคนที่มีความรู้การศึกษาในระบบ และเน้นการได้ข้อมูลมาเพื่อตอบปัญหาการวิจัยเชิงทฤษฎี รวมทั้งการนำข้อมูลสู่การวางแผนระดับมหภาค ในขณะที่กระบวนการทัศนวิจัยเพื่อท้องถิ่น มุ่งเน้นการเพิ่มพลังทางปัญญาให้กลุ่มหมอพื้นบ้านและชาวบ้านที่ขาดโอกาสทางการเรียนรู้เข้ามาจัดการ กับปัญหาที่ตนเองสัมผัส รวมทั้งเป็นการสร้างพันธกิจให้ชาวบ้านมีการทำงานร่วมกันผ่านกระบวนการวิจัย และนำข้อมูลที่ได้วิเคราะห์ เฝ้าหาทางเลือกแล้วไปสู่การจัดการปัญหาตามความต้องการของท้องถิ่น.

๒. วิธีการและกระบวนการค้นคว้าหาคำตอบ

ในภาวะเดิม กระบวนการทัศนวิจัยเป็นการวิจัยแบบสำเร็จรูป มีรูปแบบวิชาการเข้มงวดและเป็นพิมพ์เขียวแม่แบบที่นำไปใช้โดยทั่วไป แต่อาจมีข้อจำกัดในบางวัฒนธรรมของการเรียนรู้ และมักมีกรอบคิดเดียว ทำให้กำหนดแผนงานวิธีการล่วงหน้าปรับเปลี่ยนได้ยาก. การวิจัยแบบนี้มักจะกำหนดจากหน่วยงานและองค์กรที่ต้องการใช้ประโยชน์เฉพาะเรื่องโดยมีคนนอกพื้นที่ที่ศึกษาเป็นเจ้าของโครงการ บริหารงบประมาณ รวมทั้งกำหนดกระบวนการและใช้เทคโนโลยีขั้นสูงเป็นเครื่องมือ. ส่วนกระบวนการทัศนวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นกระบวนการที่มีการพัฒนาโครงการโดยมุ่งการแก้ไขปัญหาและปรากฏการณ์ของท้องถิ่นเป็นสำคัญ โดยมีหมอพื้นบ้านและชาวบ้านเป็นเจ้าของโครงการ และเป็นผู้บริหารงบประมาณ การวิจัยเอง โดยมีพี่เลี้ยงเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ. งานวิจัยแบบนี้เน้นการสร้าง “คน” เข้าร่วมกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน ซึ่งเริ่มตั้งแต่กระบวนการกำหนดกรอบวิจัยที่อาศัยสถานการณ์ ปัญหาในพื้นที่เป็นตัวกำหนด ร่วมวิเคราะห์ปัญหาหาคำตอบ ร่วมกำหนดแผนงานและการเก็บรวบรวมข้อมูล ร่วมทดลองปฏิบัติ ร่วมเฝ้าหาทางเลือกเพื่อจัดการปัญหาของท้องถิ่น. งานวิจัยแบบนี้มีการปรับเปลี่ยนได้เพื่อความเหมาะสมเพื่อกระบวนการร่วมเรียนรู้ร่วมกันของหมอพื้นบ้านและชาวบ้านในท้องถิ่น จึงเป็นกระบวนการที่เรียบง่าย เปลี่ยนตามเงื่อนไขของชาวบ้านได้ และมักจะใช้วิธีการที่ชาวบ้านคุ้นเคย รวมทั้งมีทางเลือกที่หลากหลายในการปฏิบัติ.

๓. ผลผลิตของงานสู่กระบวนการพัฒนา

ในภาวะเดิม กระบวนการทัศนวิจัยมักเน้นการได้ข้อมูลเพื่อนำไปสู่การวางแผนพัฒนาเชิงโครงสร้างพื้นฐาน จำแนกตามโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งเป็นการหาคำตอบทางทฤษฎีทางวิชาการและมุ่งตอบสนองผู้ทำวิจัยเป็นหลัก. งานแบบนี้มักจะได้รูปแบบการรายงานมีมาตรฐานสากลเป็นแบบเดียว มีข้อเสนอเชิงทางเลือกครอบคลุมทุกปัญหาแต่ขาดความเชื่อมโยง ในขณะที่ กระบวนการทัศนวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างคน และทำความเข้าใจต่อปัญหารวมทั้งเงื่อนไขปัจจัยที่มีผลต่อปรากฏการณ์ของท้องถิ่น. งานแบบนี้เป็นมาตรการเน้นเฉพาะพื้นที่ เน้นการสืบค้นเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากสังคมไทยมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีความหลากหลายทางภูมิโนเวศ รวมทั้งมีความเชื่อมโยงกับเครือข่ายการทำงานของท้องถิ่น มีรูปธรรมที่ชัดเจนอันเป็นแหล่งเรียนรู้ของชาวบ้านในและนอกพื้นที่ได้. นอกจากนี้งานวิจัยยังได้เน้นการสร้างกลยุทธการทำงานพัฒนาในท้องถิ่น โดยใช้เวทีสาธารณะเป็นเครื่องมือการทำความเข้าใจต่อทางเลือกและจัดการกับปัญหาของท้องถิ่น.

๔. ภาพสะท้อนแห่งคุณค่าในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ในภาวะเดิม กระบวนการทัศนวิจัย มักเน้นการรวมศูนย์อำนาจสู่การตัดสินใจ เนื่องจากริเริ่มโดยคนนอก จึงทำให้มองไม่เห็นถึงภาพรวมและนำไปสู่การวิเคราะห์อย่างแยกส่วน ที่สำคัญคือมีการสร้างแรง จูงใจเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูล เพื่อนำข้อมูลนั้นไปสู่การจัดการวางแผนการทำงานให้กับผู้เริ่มงานวิจัยองค์กร หรือหน่วยงาน รวมทั้งกระจายประโยชน์ตามโครงสร้างทางสังคม. ส่วนกระบวนการทัศนวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นการริเริ่มจากหมอพื้นบ้านและชาวบ้านในท้องถิ่นซึ่งเป็นคนใน มีพี่เลี้ยงช่วยให้คำปรึกษาและกระตุ้นให้เห็นการวิเคราะห์เชื่อมโยงแบบองค์รวม. งานวิจัยแบบนี้เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเกือบทุกขั้นตอน เพื่อให้เห็นความสำคัญของเงื่อนไขต่าง ๆ. ที่สำคัญงานวิจัยแบบนี้เป็นการสร้างกำลังใจและการเพิ่มอำนาจในการตัดสินใจให้ชาวบ้านที่เป็นผู้คิดเป็นผู้ตัดสินใจ. โดยกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านมีศักยภาพความสามารถในการสร้างทางเลือกของตนเองสู่ความหลากหลายในการจัดการปัญหาของตนเองและท้องถิ่น.

โดยสรุปในเรื่องสุขภาวะชุมชน การมีสุขภาพดีของบุคคลย่อมผูกพันและเชื่อมโยงกับวิถีการดำเนินชีวิตใน

ครอบครัว ชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกกันไม่ออก. เริ่มตั้งแต่เกิดที่พ่อแม่เป็นผู้กำหนดกรรมพันธุ์ของชีวิตใหม่ หากพ่อแม่ทำแต่กรรมดี ทารกย่อมมีสุขภาพดีโดยกำเนิด. ความสามารถของชีวิตใหม่ที่จะเจริญเติบโตและอยู่รอดตามวงจรชีวิต เป็นขีดความสามารถที่มหัศจรรย์ยิ่งของชีวิตที่เป็นไปตามกรรมที่ติดตัวมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพียงแต่ต้องมีเงื่อนไขและปัจจัยการดำรงชีวิตพื้นฐานที่เอื้ออำนวย เช่น มีอาหารที่มีคุณค่าไว้ประทังชีวิต มีอากาศบริสุทธิ์ไว้หายใจ มีน้ำสะอาดไว้ดื่มแก้กระหาย มีที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัยถูกชะตาราศี รวมทั้งมีเงื่อนไขและปัจจัยที่จะช่วยเกื้อหนุนให้การดำเนินวิถีชีวิตเป็นไปอย่างราบรื่น นั่นคือ มีครอบครัวที่อบอุ่น จุนเจือเลี้ยงดู ช่วยเหลือและเอื้ออาทรกัน ประคับประคองให้ทารกที่มีสุขภาพที่ดีแต่กำเนิด ได้เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสุขภาพดีอย่างต่อเนื่อง มีสติปัญญาและมีพฤติกรรมที่เหมาะสม มีสัมมาชีพที่จะดำรงชีวิตตามกฎเกณฑ์และเงื่อนไขของสังคม จนถึงวัยชราตามเงื่อนไขของชีวิต. แม้ว่าช่วงระยะเวลาอันยาวนานตลอดช่วงอายุขัย อาจจะต้องเผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บมากมาย ก็เป็นไปตามครรลองแห่งเหตุและปัจจัยของการดำเนินชีวิตตามธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ได้สั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมและเป็นปรกติสุขตามอัตภาพ จนกว่าจะสิ้นลมหายใจอย่างสงบสุข.

จะเห็นได้ว่า การมองสุขภาพในมิติวัฒนธรรม หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การมองสุขภาพในมิติวิถีชีวิตนั้น เป็นการมองจากมุม “สุขภาพดี” ตลอดช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดจนหมดอายุขัย ไม่ได้มองสุขภาพเชิงเจ็บป่วย ที่มองโรคหรือการบำบัดรักษาเป็นหลัก. กรณีตัวอย่างจากการดำเนินชีวิตของคนไทยในอดีตในการนำมิติวัฒนธรรมมาดูแลสุขภาพตั้งแต่เกิดจนแก่และตาย ซึ่งจะเห็นได้ว่าการดูแลสุขภาพนั้นมุ่งให้เกิดความสมดุลของร่างกายและจิตใจเป็นหลัก หรือมุ่งรักษาคนมากกว่ามุ่งบำบัดโรค ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สั่งสมกลั่นกรองจากรุ่นบรรพชนสู่ลูกหลาน หลากหลายตามสภาพพื้นที่ และมี

เงื่อนไขตามกระแสวัฒนธรรม.

ด้วยเหตุนี้ กระบวนทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่นในงานสุขภาพชุมชน จึงมีข้อสรุปบนฐานคิดและความเชื่อที่ว่าหมอพื้นบ้านและชาวบ้านมีศักยภาพเป็นผู้แก้ไขปัญหของท้องถิ่นได้ด้วยตัวเอง. ทั้งนี้หมอพื้นบ้านและชาวบ้านมีความสามารถในการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาด้านสุขภาพได้ โดยการร่วมกันศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหา. จากนั้นก็ร่วมกันค้นหาศักยภาพของตนเองร่วมกันกำหนดแผนงานวิจัย มีการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยอาจมีการขอความช่วยเหลือแนะนำของที่ปรึกษา และพี่เลี้ยง ตลอดจนร่วมกันวิเคราะห์หาทางเลือก ทดลองปฏิบัติ สรุปผลการทำทั้งที่เป็นความรู้และรูปธรรมในพื้นที่ เพื่อสร้างทางเลือกในการจัดการปัญหาสุขภาพของชุมชนท้องถิ่น”. ผลผลิตสำคัญที่ได้ได้ถูกนำไปขยายผลเพื่อยกระดับทางความคิดของชาวบ้าน รวมทั้งการปรับปรุงวิธีการทำงาน และปรับเปลี่ยนมาตรการหรือนโยบายเพื่อพัฒนาท้องถิ่นไทยต่อไป. ทั้งนี้สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) รวมทั้งศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและเครือข่ายพี่เลี้ยง ตลอดจนกลุ่มหมอพื้นบ้านและชาวบ้านที่ได้ร่วมดำเนินโครงการวิจัยทั่วประเทศ มีความหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นลักษณะนี้จะมีผู้เข้าร่วมขบวนการมากขึ้น และเริ่มเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากเดิมที่คนภายนอกเป็นผู้ทำวิจัย และชาวบ้านเป็นผู้ให้ข้อมูล สู่การที่ชาวบ้านเป็นผู้คิดเอง ทำวิจัยเองเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นในที่สุด.

เอกสารอ้างอิง

๑. ประเวศ วะสี. วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ ๒๑ สู่ภาพภูมิใหม่แห่งการพัฒนา. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์; ๒๕๔๕.

เอกสารประกอบการเรียบเรียง

๑. บทอธิบายประกอบการเสนอวิธีทัศน์ “กระบวนทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่นจุดเปลี่ยนการพัฒนา” ณ โรงแรมมิราเคิลแกรนด์ คอนเวนชัน กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๘ นำเสนอในการฝึกอบรมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๐ ณ อาคารกรมการแพทย์ ๖ ดำเนินการโดยกรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก.

Abstract**Folk Healers in Community-based Research: Paradigm Shift of Community Health Research****Sinth Sarobol***The Thailand Research Fund Regional Office, Chiang Mai*

The economic and social crises that have occurred in Thailand as a result of development based on capitalism have prompted various groups of people to look back at Thai traditional knowledge of health care, especially folk medicine, which can help the country become more self-reliant regarding health care. As folk healers still play an important role in the health of the Thai people, especially in rural areas, more research is needed in order to utilize their knowledge to the fullest extent. However, it has been found that research conducted on folk healers so far has not served or benefited the communities that own the knowledge as much as it should have. The Thailand Research Fund has therefore shifted its research paradigm and its funding toward “community-based research” that enables people in the community to conduct research in order to solve their own problems with the assistance of researchers such as consultants, supporters, and facilitators. This paper discusses the principles of “community-based research” and the “paradigm shift of community health research” in order to help build rural communities in Thailand into knowledge-based societies.

Key words: folk healers, community-based research, paradigm shift, community health research